Надія СЕНЬОВСЬКА,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль)
e-mail: ipp56@tnpu.edu.ua
Тетяна СКУРАТКО,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури та методики її навчання
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль)
e-mail: tanyabidov@gmail.com

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ ЗАСОБАМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ВІЙНИ: ТЕРАПЕВТИЧНИЙ АСПЕКТ

Українське суспільство стикається нині з величезною кількістю проблем психологічного характеру, котрі безпосередньо спричинені російсько-українською війною та її наслідками (руйнування, каліцтва, смерті, чекання на рідних людей з війни…). Зараз можемо говорити про те, що практично всі наші співгромадяни отримали психотравми того чи іншого ступеня складності. Це безпосередньо стосується і системи освіти, адже і діти та підлітки, і самі педагоги не можуть працювати й навчатися так, як раніше (посилилися нервові розлади, піднявся рівень психологічної напруги, з'явилося багато очевидних й неочевидних тригерних тем). Щира, людська підтримка дорослих може певною мірою полегшити тривоги й переживання здобувачів освіти. Цінні перспективи у цьому аспекті має національно-патріотичне виховання загалом і робота із сучасною літературою війни зокрема, адже такий контекст дає можливість трансформувати травматичний досвід та сприяти самоідентифікації дітей і підлітків як частини героїчної української спільноти.

Працюючи зі здобувачами освіти зараз, необхідно повсякчас брати до уваги наявність травматизації. Загалом, психологічна травма пов'язана із нищенням базових уявлень людини про себе та навколишній світ. «Прикрі, неприємні враження, що є неочікуваними, болісними, надзвичайними та

шоковими, призводять до переривання поточних психічних процесів або стосунків, а також можуть спричинити неадекватну відповідь. Такі враження впливають не тільки на окрему людину, а й можуть колективно переживатися цілою групою людей» [3, с. 57]. Таким чином, в межах української спільноти уже йдеться не тільки про індивідуальні проблеми та біди, але й про колективну травму війни. Це «психічна травма, отримана групою людей будь-якого розміру, аж до цілого суспільства, унаслідок якихось катастрофічних подій або злочинних дій політичних чи інших соціальних суб'єктів» [3, с. 57]. Вона стосується як учасників трагічних подій, так і тих наших співгромадян, що особисто їх не переживали й має характерні ознаки: «не обмежена в просторі […], розтягнута в часі (закріплюється в історичній пам'яті, зачіпає і ті покоління, які самі не були навіть свідками травмуючих подій)» [6, с. 470].

Ще одна актуальна проблема стосується ризиків ретравматизації у сфері освіти. «Теоретичний аналіз проблеми свідчить, що ретравматизація в кризових умовах виникає як наслідок неспроможності психіки асимілювати нові стресові стимули на тлі вже існуючого дистресу. Це призводить до «зациклення» травматичного досвіду, де кожен наступний тригер – звук сирени, вимушений переїзд чи конфлікт у сім'ї – сприймається організмом як повторення первинної катастрофи» [4, с. 245]. Перегляду потребують не лише стратегії спілкування, безпека освітнього середовища, але й методи та засоби впливу.

Відрадно, що з-поміж численних стратегій боротьби з колективною травмою війни (приєднання до агресора, проєкція, заперечення, регресія, витіснення тощо), велика частина наших співгромадян, і педагогів теж, обирає (часто несвідомо) механізм сублімації. Він «є продуктивним засобом розв'язання проблем, пов'язаних з колективною травмою, оскільки пасивні та агресивні стратегії поводження у випадку травмування нездатні усунути джерело травматизації. Вони так чи інакше лише зменшують силу травматичної дії на соціально-психологічному рівні (полегшують її емоційне переживання), але не сприяють реальній трансформації травми у прийнятний історичний досвід» [2, с. 102]. І найпершим способом реалізації цього механізму є трансформація болісних переживань у різні форми та види мистецтва, зокрема – літературу, й «усвідомлене споживання» такого мистецького продукту.

«Сучасна українська література війни може бути визначена як комплекс художньо-документальних текстів, що виникають в умовах збройної агресії росії проти України, репрезентують досвід життя на тлі катастрофи й формуються у реальному часі» [5, с. 134]. Для наших співгромадян і писати й читати їх – зараз чи потім, – без перебільшення, екзистенційно необхідно. І справа навіть не в новій акитуальній тематиці (сучасна війна з її викликами). Вони фіксують ті стани буття сучасних українців, про які йдеться на сторінках класиків: життя і смерть, вірність і зрада, відданість і продажність, сміливість і боягузтво, біль втрати й цінність збереженого, нікчемність колаборанства і сила спротиву, гіркота розчарування й віра в перемогу. Так, наче всі наші травми сьогодення, усі лихоліття, принесені росіянами, говорять/кричать зі сторінок книг. Не дивно, що література війни, котра буквально твориться «в режимі реального часу», «характеризується високим рівнем психологізму, новою якістю документалізму, щирістю інтимної інтонації, граничною оголеністю мовлення, яскравою емоційністю, різними варіантами рефлексії, правдивою реалістичністю (навіть у казках та фантастиці, наприклад, твори Дари Корній, Сергія Тимофійка тощо)» [5, с. 134].

Ще однією перевагою сучасної української літератури війни є «професійне різноманіття» авторів: кожен здобувач освіти може знайти «свого»: за духом, за місцем народження, за видом діяльності. Адже, окрім професійних письменників, тексти пишуть (одночасно сублімуючи нашу спільну травму війни) журналісти, самі військові й ветерани та члени їхніх родин, волонтери, парамедики, капелани, ВПО тощо. Витворюючи нове словесне мистецтво, вони трансформують особистий досвід на елемент спільної пам’яті – нашої з вами. І тут ми спостерігаємо нову якість, нову терапевтичну відповідальність письма: воно не має права на фальш чи патетику, воно щире, як і почуття та переживання нас усіх. Прикладом є твори Станіслава Асєєва, Гліба Бабіча, Саші Буля, Павла Вишебаби, Людмили Горової, Руслана Горового, Бориса Гуменюка, Артура Дроня, Сергія Жадана, Єлизавети Жарікової, Віталія Запеки, Валерії Карпиленко, Максима Кривцова, Марка Лівіна, Андрія Любки, Петра Маги, Юрія Матевощука, Михайла Микуся, Євгенії Подобної, Олександра Положинського, Валерія Пузіка, Юрія Руфа, Олени Стяжкіної, Сергія Тимофійка, Михайла Ухмана, Артема Чеха, Ярини Чорногуз тощо, котрі

реалізують теперішню потребу громадян України: «говорити, не мовчати, говорити… за себе, за побратимів, за тих, хто тримає над нами небо, не дозволяючи йому впасти, за розтерзаних, вбитих, зґвалтованих, німих свідків злочинів проти людства та проти людяності, за тих, хто вже не зможе більше ніколи» [1, с. 5]. Таким чином, сучасна література війни є не лише мистецьким свідченням, а й засобом національного опору (для фіксування злочинів рашистів, активізації національної пам'яті, формування суб'єктності українців, деколонізації мислення, стимулювання прагнення до боротьби). І серед її функцій (художньо-естетичної, публіцистичної, меморіальної, пам'ятувальної, стимулювальної) вагоме місце належить виховній та терапевтичній. Адже всі тексти так чи інакше пов'язані метою відрефлексувати, переосмислити нинішній жахливий досвід цілої нації, їх наскрізною темою-мотивом є вибір людини, доля сьогочасного українця в умовах руйнації нашого звичного світу. «Сучасна українська література війни конструює емоційно-етичний простір сьогодення, що не зводиться до подієвої фіксації, а трансформується у моральний імператив» [5, с. 136].

У контексті застосування творів сучасної української літератури війни в закладах освіти різних рівнів варто звернути увагу на той факт, що серед неймовірного різноманіття жанрів і напрямків (документально-мемуарна проза: спогади, щоденники, нотатки, нонфікшн, автофікшн; художні твори: патріотична, філософська, любовна лірика, оповідання, новели, повісті, романи, есе, драми тощо) сформувався цілий корпус текстів, адресованих дітям та підліткам. Якраз вони можуть допомогти здобувачам освіти (навіть дорослим!) осмислити непросту реальність, не травмуючи, а підтримуючи емоційно. На сторінках таких книг є місце для тривоги за близьких людей, окремих аспектів воєнних катаклізмів, але найприкметніше те, що на прикладі персонажів показано як же їх проживати й долати (Зоряна Биндас «Котики-патріотики», «МурКотливі історії», «Норд і Сталева сотня», Віталій Запека «Полінка», «Полінка в королівстві дурниць», «Цуцик», Андрій Зелінський «Семенові зорі», Дара Корній «Пасіка Україна та інші казки з війни», Ірина Мацко «Героїчні казки», «Гомін волі», Олена Мокренчук «Аліска, фронтова лисичка», «Афінка з «Куби», «Україна – мрія», Лариса Ніцой «Незламні мураші», Сергій Пантюк «Фікус Бенджамін розповідає про щастя», Артем Савва «Я – повітряна розвідниця!», Євген Степаненко та

Соломія Степаненко «Абетка війни», Макс ван Форсайд «Подорож Україною та чарівний дракон» тощо).

Отож, сучасна українська література війни є багатофункціональним засобом виховного впливу, який поєднує пізнавальний, морально-етичний, національно-патріотичний, емоційно-ціннісний та терапевтичний потенціал. Її систематичне й педагогічно виважене використання у роботі з дітьми та молоддю може сприяти формуванню свідомого громадянина України, здатного критично осмислювати події сучасності, співпереживати іншим, зберігати власну ідентичність і цінності та відповідально долучатися до розбудови держави. Словесне мистецтво війни також є дієвим засобом духовного зцілення. Тож терапевтичний аспект національно-патріотичного виховання дітей та молоді засобами сучасної української літератури війни полягає в активізації механізму сублімації, коли читачі (хай і меншою мірою, ніж автори) трансформують болісні переживання у відповідну їх віку та досвіду літературу, усвідомлено її «споживаючи», обговорюючи та переосмислюючи. В такому процесі, на жаль, не уникнути тригерних тем. Водночас, «придивившись» до непростих картин сьогодення через текст (бойові дії, повсякденне життя військовослужбовців, найрізноманітніші зміни і втрати, психологічні трансформації), читачі різного віку мають можливість знизити гостроту емоційного проживання сьогодення, знайти підходящу за змістом і сенсами діяльність, зберегти пам’яті про героїв і, найголовніше, пройти шлях від травми війни до травматичного зростання.

Список використаних джерел:

1. Війна 2022: щоденники, есеї, поезія. Антологія. Львів : Вид-во Старого Лева ; Варшава : Нова Польща. 2022. 440 с.

2. Горностай П. Групові захисні механізми як форма реагування на колективні травми. *Проблеми політичної психології.* 2019. № 22 (1). С. 89−114. DOI: https://doi.org/10.33120/popp-Vol22-Year2019-27 (дата звернення: 10.10.2026).

3. Горностай П. Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. *Проблеми політичної психології.* 2018. № 21(1). С. 54−68. DOI: https://doi.org/10.33120/popp-Vol21-Year2018-5 (дата звернення: 10.10.2026).

4. Ляска О. П. Психологічні стратегії захисту дітей від повторної травматизації та насильства у кризових і воєнних умовах. *Захист прав дитини в умовах військової агресії* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 19 червня 2026 р. Одеса : ОДУВС, 2026. С. 245–247. URL: https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6667232a-201a-4722-b8de-be9d5de1b781/content (дата звернення: 10.10.2026).

5. Сеньовська Н., Скуратко Т. Сучасна українська література війни: тематичні й художні особливості. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.* Ужгород : ПП Данило С.І., 2025. Вип. 2 (54). С. 134−141. DOI: https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2.(54).134-141 (дата звернення: 10.10.2026).

6. Senovska N. Nestaiko I. Psychoanalysis and patriotic education in modern Ukrainian pedagogy. *Modern approaches to ensuring sustainable development* / Ed. by V. Smachylo, O. Nestorenko. Katowice : The University of Technology in Katowice Press, 2023. С. 469−477. URL: http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/33ba92a74a7c70f8ce3859b114f45150.pdf (дата звернення: 10.10.2026).